

MODEL OPTIMALIZACYJNY NAUCZANIA GRAFII ROSYJSKIEJ W SZKOLE PODSTAWOWEJ

Proces nauczania i uczenia się ze względu na dynamiczny charakter musi być związany ze stałym postępem w ulepszaniu technologii pracy w aspekcie doskonalenia systemów i modelowych rozwiązań problemów, niedostatecznie opracowanych w literaturze glottodydaktycznej. Potrzebę ujmowania czynności w ciągi systemowe i racjonalizowanie działań człowieka podkreślają badania z zakresu prakseologii normatywnej i opisowej.

Istotne dla praktyki nauczania jest to, że wyniki badań szczegółowych dają nauczycielowi wiele alternatyw możliwego postępowania. Tak też należy rozpatrywać proponowany przez autorkę model nauczania grafii rosyjskiej w szkole podstawowej, choć ogólne rozważania można odnieść do wszystkich etapów nauczania i uczenia się, a także zabiegów samokształceniowych i korekcyjnych.

Koncepcja rozwoju umiejętności grafomotorycznych uwzględnia specyfikę warunków polskich, odmiennych od bułgarskich, słowackich czy niemieckich, w których to krajach na lekcjach języka ojczystego uczeń jest wdrażany do pisania liter i połączeń literowych ruchem ciągłym, bez odrywania ręki. Zabiegi powyższe stosowane w nauczaniu języka ojczystego wywierają pozytywny wpływ na system kształtowania się umiejętności grafomotorycznych w nauczaniu języka rosyjskiego. Nie tylko więc łacińskie pochodzenie liter alfabetu

polskiego musi mieć wpływ na model prezentacji liter rosyjskich i system ich utrwalania na wszystkich etapach nauczania języka.

Do szukania nowych, skuteczniejszych rozwiązań w zakresie przyswajania przez ucznia umiejętności grafomotorycznych, w ścisłym związku z prawidłowo kształtowanymi umiejętnościami ortoepicznymi i ortograficznymi, skłoniły autorkę długoletnie obserwacje odkształceń graficznych, dokonywanych przez uczniów szkół podstawowych, średnich i studentów filologii rosyjskiej. Pozwoliły one skonstatować, iż błędy graficzne, odnotowywane na poszczególnych etapach nauczania, różnią się tylko stopniem nasilenia, zaś ich typologia jest w zasadzie stała i są to błędy dotyczące¹:

- redukcji elementów rozmachowych liter,
- niewłaściwego ukierunkowania elementów konstrukcyjnych liter,
- złych połączeń międzyliterowych,
- opuszczania ważnych elementów konstrukcyjnych liter bądź znaków diakrytycznych,
- mylenia interferujących znaków graficznych.

O ile w młodszych klasach szkoły podstawowej tego rodzaju błędy mogą być traktowane jako niegroźne odchylenia, spowodowane czynnikami emocjonalnymi bądź słabo ukształtowanymi nawykami, o tyle w klasach starszych powodują one naruszenie reguł komunikacji językowej, bowiem błędy typowo graficzne "przekształcają się" w odchylenia od norm ortograficznych i błędy leksykalne. Nierzadkie są też przypadki, iż sam autor nie może odczytać niestarannie zapisanych wyrazów. Wpływa to niekorzystnie na proces przepływu informacji, jej kodowania i dekodowania.

---

¹Szerzej na temat błędów graficznych wypowiedziała się autorka w artykule: Próby optymalizacji procesu nauczania języka rosyjskiego na etapie niezaawansowanym (Zagadnienie błędów uczniowskich), "Język Rosyjski" 1981, nr 2. Por. też: J. Gil, Próba optymalizacji procesu nauczania grafii rosyjskiej w klasie V szkoły podstawowej, Rocznik Nauk.-Dydakt. WSP, z. 74, Kraków 1982, s. 209 - 220.

Grafii należy więc uczyć tak, by uczeń miał jak najmniejsze możliwości jej przekształceń. Możliwe jest to tylko wówczas, jeżeli wzory liter rosyjskich są skorelowane z wzorami obowiązującymi we współczesnym języku polskim i systemem ich prezentacji i utrwalania w nauczaniu szkolnym (uczynili to już Węgrzy we współczesnych podręcznikach do nauczania języka rosyjskiego w szkole podstawowej)².

Trzeba zaznaczyć, że próby takie nigdy nie były podejmowane przez metodyków polskich, nawet przez W. Gałęckiego, który na temat nauczania grafii rosyjskiej w warunkach masowego nauczania wypowiadał się najpełniej. Wycinkowe badania prowadzone przez Z. Harczuka³ dotyczyły zaś jedynie wybranych aspektów technologii prezentacji liter alfabetu rosyjskiego, a nie koncepcji nauczania grafii rosyjskiej w warunkach szkoły polskiej.

Proponowany przez autorkę model nauczania grafii rosyjskiej ma układ liniowy, a nie hierarchiczny, który w zasadzie obowiązuje w nauczaniu szkolnym. Układ taki jest dostosowany do większych możliwości percepcyjnych i motorycznych ucznia klasy V szkoły podstawowej. Stwarza on też nauczycielowi możliwości wyboru fazy, stanowiącej punkt wyjścia do dalszych systemowych działań w skali makro i mikro. Z tego więc względu może być wykorzystany na wszelkich etapach przejściowych w nauczaniu języka obcego, w momentach korekcyjnych i auto-korekcyjnych na etapie zaawansowanym. W modelu uwzględnione są właściwości percepcyjne uczniów, a pomijanie tych czynników w nauczaniu szkolnym, szczególnie w szkole podstawowej,

---

²J. Hegedűs, B. Számely, J. Vihar, Beszélj te is oroszul! Orosz nyelvkönyv az általános iskola 5. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Budapest 1983. Por. podręcznik tychże autorów dla klasy IV, bowiem nauczanie języka rosyjskiego w węgierskiej szkole podstawowej rozpoczyna się od klasy IV.

³Z. Harczuk, Interferencja języka polskiego w procesie nauczania języka rosyjskiego, Warszawa 1972, PZWS.

może być przyczyną nie zawinionych przez ucznia błędów, nie tylko zresztą w pisaniu.

Model ilustruje kilka zasadniczych tez, które warto uwzględnić w procesach modyfikujących aktualnie obowiązujące podręczniki, a także w materiałach instruktażowo-ćwiczebnych przeznaczonych dla nauczycieli języka rosyjskiego na różnych szczeblach nauczania⁴.

TEZA I

W warunkach szkoły polskiej w nauczaniu języka rosyjskiego umiejętności grafomotoryczne winny być kształtowane systemowo, tj. z uwzględnieniem faz^{*:}

- postrzegania globalnego,
- analizy elementów konstrukcyjnych liter (uświadamianie kształtu, budowy i sposobu łączenia),
- korekty i autokorekty,
- zapisu i uogólnienia,
- ćwiczeń automatyzujących (szczególnie typu dyferencjalnego).

Pierwszym etapem, przygotowującym ucznia do nauki czytania i pisania, winien być kurs wstępny, tzw. "beztekstowy", w którym w pełni realna jest realizacja dwóch faz prezentacji liter alfabetu rosyjskiego - fazy postrzegania globalne-

---

⁴Warsztatowa egzemplifikacja wyodrębnionych w niniejszym artykule tez została m. in. zaprezentowana w instruktażu metodycznym do nauczania grafii rosyjskiej, przeznaczonym dla studentów filologii rosyjskiej - przyszłych nauczycieli. Koncepcję instruktażu przedyskutowano na dwóch ogólnopolskich konferencjach metodycznych (Sosnowiec i Harbutowice, 1984 r.).

^{*}W poszczególnych fazach realizowane są określone działania, operacje językowe w interakcjach nauczyciel - uczeń. Każde działanie skierowane jest na obiekt, który stanowi określony cel - zadanie w zakresie jego kreowania, przekształcania itp.

go i fazy statycznej i dynamicznej analizy elementów konstrukcyjnych liter. Praktycznie polega to m. in. na porównywaniu w różnorodnych formach ćwiczeniowych znaków graficznych i ich ciągów w wyrazie oraz w zdaniu z uwzględnieniem różnorodnych ich funkcji. Przebieg takich ćwiczeń winien mieć charakter kontrastywny. Proces rozpoznawania i odróżniania znaków graficznych może być połączony z odczytywaniem prostych wyrazów drukowanych i wówczas przyswajanie umiejętności graficznych i grafomotorycznych przebiega "po śladach czytania"^{XX}. Koncepcja ta nie jest obca metodyce nauczania w szkołach francuskich.

TEZA II

Warunkiem podniesienia poziomu umiejętności grafomotorycznych i skrócenia czasu ich opanowania, a także obniżenia potencjalnej możliwości popełniania błędów jest uwzględnienie elementów konstrukcyjnych w analizie wzorów liter, a także kontrastywna prezentacja nowych znaków graficznych oraz utrwalanie ich z uwzględnieniem analiz kontrastywnych. Praktycznie oznacza to odrzucenie koncepcji pisma łącznego, bez odrywania ręki przy zapisie, w odniesieniu do znaków graficznych identycznych jak w języku polskim i tych, których większość elementów konstrukcyjnych jest zbliżona do grafii polskiej. Np. litery *A, D, B* winny być zapisywane przez uczniów polskich identycznie jak w języku ojczystym, a więc bez przedłużania ostatniego elementu konstrukcyjnego litery - sztucznego dla ucznia przywykłego pisać odmiennie znany mu

---

^{XX} Termin "pismo po śladzie" lub "zapis po śladzie" został wprowadzony w 20-lecie międzywojennym przez M. Falskiego i nadal jest używany w publikacjach jego ucznia T. Wróbla. Por.: M. Falski, *Dydaktyka nauki pisania*, /w:/ *Encyklopedia Wychowania*, pod red. S. Łempickiego, Warszawa 1935, NK; T. Wróbel, *Współczesne tendencje w nauczaniu początkowym*, Warszawa 1975, PWN.

znak graficzny. Te same uwagi można odnieść do liter $\mathcal{K}, \mathcal{H}, \mathcal{Y}, \mathcal{P}$.

W sumie korekcją graficzną w stosunku do obowiązujących wzorów w podręczniku dla klasy V szkoły podstawowej winny być objęte litery: $A, \mathcal{B}, B, D, \mathcal{K}, \mathcal{A}, \mathcal{M}, \mathcal{H}, \mathcal{F}, \mathcal{G}$ i mała litera $\mathcal{O}$, tzn. jej łączenie z innymi literami alfabetu winno być dokonywane przy pomocy laseczki ukierunkowującej na górze, dzięki czemu znaki $\mathcal{O}$ i $\mathcal{A}$ nie będą przez uczniów utożsamiane.

W odniesieniu do liter $\mathcal{H}, \mathcal{K}, \mathcal{B}$ zapis znaków graficznych może być identyczny jak w języku polskim. Zapis liter $\mathcal{A}, \mathcal{M}, \mathcal{L}$ winien rozpoczynać się od kropki - ważnego elementu zabezpieczającego przed niewłaściwymi połączeniami międzyliterowymi polegającymi na zlewaniu się ciągów literowych, np. $\mathcal{O}\mathcal{L}, \mathcal{O}\mathcal{M}, \mathcal{O}\mathcal{L}$.

Teza ta znajduje swoje uzasadnienie w analizie błędów graficznych uczniów szkoły podstawowej. Należy zaznaczyć, że zmiany te całkowicie mieszczą się w granicach norm funkcjonujących w języku rosyjskim i są w pełni komunikatywne dla naturalnych użytkowników języka. Skorygowanie błędotwórczych wzorów graficznych zapobiegnie bardzo niepożądanym zjawiskom określanym w literaturze psychologicznej terminem konflikt poznawczy.

TEZA III

Uwzględnienie w procesie nauczania i uczenia się elementów lingwistycznych wczesniej aniżeli proponują to autorzy obowiązujących podręczników i programów pozwoli zoptymalizować jego przebieg. Praktycznie polega to m. in. na poznawaniu przez uczniów - już w kursie beztekstowym - funkcji liter w różnych pozycjach, głównie w sylabach mocnych; zaś prezentacja znaków graficznych nowych dla polskiego ucznia - bądź znanych mu lecz trudnych funkcjonalnie - dokonywana jest

w wyrazach 2 - 3-sylabowych, uznanych przez psychologów i psycholingwistów za optymalne.

TEZA IV

Świadome, celowe i systemowe sterowanie wysiłkiem imitacyjnym ucznia podnosi nie tylko jego umiejętności grafomotoryczne, lecz stanowi ważny etap przysposabiający go do nauki czytania i pisania, bowiem przygotowuje pole percepcji, sprzyja jego poszerzaniu, usprawnia procesy analizy i syntezy, niezbędne dla osiągnięcia biegłości czytania. Osiągnięcie odpowiednich wyników w zakresie ortografii, kształtowanej w szkole podstawowej na bazie dobrze opanowanych nawyków grafomotorycznych, możliwe jest dzięki systemowi ćwiczeń, w których polecenia typu motorycznego wpisane są w system zabiegów rozwijających sprawności ortoepiczne i ortograficzne.

TEZA V

Na ostateczny wynik opanowania przez ucznia umiejętności grafomotorycznych mają wpływ: świadome i kontrastywne poznanie systemu grafii rosyjskiej oraz ilość i jakość ćwiczeń, które w klasie V szkoły podstawowej nie mogą mieć charakteru męczących ćwiczeń mechanizujących, lecz ciekawych poleceń - mikroinstrukcji, zintegrowanych z innymi zadaniami realizowanymi w procesie dydaktycznym.

Zaprezentowany tu model optymalizacyjny kształtowania umiejętności grafomotorycznych nie ma charakteru sztywnego schematu prezentacji i utrwalania liter alfabetu rosyjskiego. Jest to raczej minimum propozycji, opracowanych w postaci "kroczków postępowania dydaktycznego", których uwzględnienie w procesie przyswajania języka obcego gwarantuje lepszą jakość percepcji i trwalsze ślady pamięciowe, szczegól-

nie wówczas, gdy nauczyciel przestrzega zasady, by w ćwiczeniach nie dominował długi jeden typ pobudzenia.

Model uświadamia nauczycielowi hierarchizację bodźców, zaś ich jakość i system realizacji zawsze będą zależały od zdolności uczniów, inwencji nauczyciela i możliwości twórczego sterowania procesem dydaktycznym, poziomu stabilnego podręcznika, materiałów pozapodręcznikowych, stopnia otwartości ucznia na motywację zewnętrzną i siłę motywacji wewnętrznej, wreszcie w wielu wypadkach - od głównego rodzaju pamięci ucznia.

Model optymalizacyjny uwzględnia:

- stopień aktywności receptorów ucznia,
- fazy prezentacji i utrwalania liter,
- podstawowe typy poleceń instruktażowo-ćwiczebnych nauczyciela i materiałów ćwiczeniowych.

Faza I prezentacji^{***}. Postrzeganie globalne liter bez liniatury i z liniaturą.

Zadania instruktażowe dla nauczyciela: Przy pomocy różnorodnych technik musi nastąpić ukierunkowanie percepcji ucznia, a następnie umiarkowane pobudzanie ośrodków emocjonalno-wolicjonalnych.

Faza II prezentacji litery. Wzmocnienie instrumentalne bodźca graficznego. Komentarz asocjacyjny. Próby zapisu nowych znaków graficznych po tzw. "ślądzie".

Zadania instruktażowe dla nauczyciela: Nauczyciel przy pomocy różnorodnych komentarzy asocjacyjnych może pobudzać sferę emocjonalną ucznia, a analiza kontrastyczna liter stanowi okazję do rozwijania ciekawości poznawczej ucznia.

Zadania dla ucznia: Utrwalenie zadań instruktażowo-ćwiczebnych rozpoczętych w fazie I (Zobacz!, Porównaj!, Nazwij! Rozpoznaj!) "Obrysuj!, Zapamiętaj!, Odróżnij!".

Faza III prezentacji litery. Analiza dynamiczna elementów konstrukcyjnych litery.

---

^{***}Szczegółowa egzemplifikacja faz i też znajduje się w nie opublikowanej rozprawie doktorskiej autorki. WSP w Krakowie, 1977.

Zadania dla nauczyciela: W tej fazie prezentacji litery nauczyciel czuwa, by przełożenie obrazu wzoru litery na obraz ruchu następowało właściwie, tzn. by nie pojawiały się błędy nieodpowiedniego zapisu poszczególnych elementów konstrukcyjnych liter zarówno w pionie, jak i w poziomie, by "światło" pomiędzy poszczególnymi literami było właściwe. W tej fazie nauczyciel kontroluje pamięć wzrokową uczniów, ocenia sprawność ich receptorów oraz jakość pamięci motorycznej.

Zadania instruktażowo-ćwiczebne dla ucznia: "Zobacz!, Zapisz!, Policz!, Przećwicz!, Porównaj!"

Faza IV prezentacji litery. Korekta, autokorekta.

Zadania dla nauczyciela: Próby oceny biegłości i poprawności zapisu liter dokonywanego przez uczniów. Ocena poziomu analizy i syntezy.

Zadania dla ucznia: "Wybierz!, Rozpoznaj!, Odróżnij!, Zapisz z pamięci!, Zapisz ze słuchu!"

Faza V prezentacji litery. Uogólnienie, porównanie.

Nauczyciel ocenia sprawność działania wszystkich receptorów ucznia biorących udział w zapisie.

Zadania dla ucznia: "Zakwalifikuj!, Porównaj!, Zapisz!"

Faza VI prezentacji litery. Ćwiczenia klasyfikujące, definiujące, odróżniające.

Zadania dla nauczyciela: Pobudzanie różnych receptorów w celu przedłużenia efektywnego czasu ćwiczeń. Ukazanie funkcjonowania litery w różnych wyrazach.

Zadania dla ucznia: "Przećwicz!, Zmierz szybkość!, Usprawnij!, Oceń!"

Zaprezentowany model kształtowania umiejętności grafo-motorycznych nie może oznaczać powrotu do wzorów liter, funkcjonujących w nauczaniu szkolnym jeszcze w początkach lat 70-ych z ornamentalnie rozbudowanymi elementami rozmachowymi i połączeniowymi. Wówczas bowiem cały wysiłek ucznia skierowany był na zapis elementów rozmachowych liter, a nie na ich funkcję.

Model nauczania grafii rosyjskiej w warunkach polskiej szkoły koresponduje ze schematem wariantów prezentacji liter alfabetu rosyjskiego, który prezentujemy poniżej:

WARIANT I

Mikrotekst

↓
Selekcja wyrazów i zdań z nową literą

↓
Analiza dźwiękowa i literowa wyodrębnionych z tekstu wyrazów

↓
Zapis liter i połączeń literowych, zapis wyrazów z nowo poznaną literą

↓
Konfrontacja

↓
Ćwiczenia

Zaprezentowany model może być realizowany hierarchicznie lub w sposób mieszany - częściowo liniowo, częściowo hierarchicznie. Podobną uwagę można odnieść do kolejnych wariantów pracy na lekcji, gdy prezentowana jest nowa litera.

WARIANT II

Ćwiczenia w czytaniu wyrazów z nową literą. Wyodrębnienie z nich nowego znaku graficznego.

Zapis znaku graficznego.

Konfrontacja, korekta, autokorekta.

Uogólnienie.

Ćwiczenia.

WARIANT III

Ćwiczenia w mówieniu o charakterze mikrokomunikatywnym.
Selekcja wyrazów. Wyodrębnienie z nich nowej litery.

Analiza dźwiękowo-literowa wyselekcjonowanych wyrazów.

Obserwacja funkcji liter w wyrazach.

Zapis litery, korekta, autokorekta.

Uogólnienie.

Ćwiczenia.

WARIANT IV

Zapis nowej litery wyodrębnionej uprzednio z kilku wyrazów.

Ćwiczenia analityczno-syntetyczne i kontrastywne.

Ćwiczenia w czytaniu i pisaniu wyrazów i zdań.

Korekta.

Uogólnienie.

Reasumując naszkicowane problemy, należy jeszcze raz podkreślić, iż sterowanie wysiłkiem imitacyjnym i percepcyjnym ucznia w procesie przyswajania przezeń umiejętności grafomotorycznych winno być zintegrowane z kształtowaniem umiejętności ważniejszych niż grafia.

BIBLIOGRAFIA

1. Budochowska H., Grabowska A., Jabłonkowska K., Mechanizmy spostrzegania liter pojedynczo i parami, "Psychologia Wychowawcza" 1974, nr 3.
2. Ciechanowicz A., Ewolucja skojarzeniowej struktury pola semantycznego wyrazów u dzieci w wieku 2 - 15 lat, Warszawa 1981, Wyd. UW.
3. Iwaniec Z. I., Charakterystyka trudności ortograficznych w nauce początkowej i ich przyczyny, "Życie Szkoły" 1974, nr 3.
4. Ledzińska M., Wydobywanie informacji z pamięci, "Psychologia Wychowawcza" 1982, nr 1.

5. Moisiejew A. I., Bukwy i zwuki w sowriemiennom russkom ~ pis'mie, Leningrad 1969, Izdat. "Proswieszczeniye".
6. Rusiecki J., Problemy nauki pisania w języku obcym, "Języki Obce w Szkole" 1971, nr 1.
7. 2 zagadnień psychodydaktyki nauczania początkowego, Praca zbiorowa pod red. M. Przetacznikowej, T. Wróbla, Warszawa 1977, WSiP.

МОДЕЛЬ ОПТИМИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОЙ ГРАФИИ

В статье рассматриваются факторы, говорящие в пользу целесообразности коррекции графических начертаний некоторых букв русского алфавита в условиях обучения в польской школе. В заключительной части статьи формулируются рекомендации, касающиеся поэтапной презентации и закрепления букв русского алфавита, которую следует начинать в добукварный период обучения русскому языку в 5-м классе.